

Bir Cumhuriyet Aydını...

Prof. Dr. Zeki ARIKAN*

Son yıllarda, ünlü tarihçi ve düşün adamlarımızla yapılan söyleşilerin yayımlanması, bu kişileri çeşitli yönleriyle daha iyi tanımamıza önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda Prof. Dr. Şerafettin Turan'la yapılan söyleşi kitabı büyük bir anlam taşıyor. Prof. Turan, günümüz Türkiye'sinin önde gelen aydın, tarihçi ve düşünürlerinden biridir. Bir doktora öğrencisinin, Alev Gözcü'nün kendisiyle yaptığı söyleşi¹, onun çocukluğundan başlıyor, öğrenimi, akademik yaşamı ve emekliliğine kadar uzanmakla kalmıyor, Cumhuriyetin kurumlarına, ülkemizin akademik yaşamına ve günümüz Türkiye'sinin güncel sorunlarına da büyük ışık tutuyor. Bu bakımdan bu söyleşi kitabı, uzun bir sürecin tanıklığına dayanıyor ve böylece belgesel bir nitelik taşıyor. Kitabın, 364 sayfası söyleşi bölümünden oluşuyor; geri kalan sayfalar kaynakça, Prof. Turan'la ilgili öğrenci ve tanıdıklarının değerlendirmelerini kapsıyor.

Prof. Şerafettin Turan'ın bitirme, doktora, doçentlik ve o zamanki adıyla “profesörlük takdim” tezleri, kılı kırk yaran sağlam ve tutarlı araştırmaların ürünüdür. Bütün bunların ötesinde Prof. Turan, Türk Kültür Tarihi, Türkiye-İtalya ilişkileri, Türk Devrim Tarihi (5 kitap), Atatürk ve İnönü üzerindeki kitapları yanında daha nice çalışmalara imza atmıştır.

Prof Turan'ın doğum yeri, Van'ın Erciş ilçesi... Baba, Cumhuriyet'in getirdiklerine, okumanın ve okutmanın yararına, bilincine varmış aydın bir öğretmen. Yoksa o günün zor koşullarında hangi baba, çocuğunu lise öğrenimi görmesi için Muş'tan Erzurum'a; yüksek öğrenim için Erzurum'dan Ankara'ya göndermeyi göze alabilirdi?. Ananın okuryazar olması, hem eski hem yeni yazıyı bilmesi o günlerde hele Doğu Anadolu'da pek rastlanan bir olgu değil. Bu aile ortamı, Turan'ın yetişmesinde önemli ve belirleyici bir rol oynamıştır.

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Alev Gözcü. “Tarih Yaşanmış Hayattır” Şerafettin Turan ile Söyleşi, Şenocak yay. İstanbul-İzmir, 2008, 439 sayfa.

Yüksek öğrenim için geldiği Ankara'da kaydolduğu okul, Gazi Eğitim Enstitüsü'dür. Bu okul, o günlerde Ankara'dan oldukça uzak sayılırdı. Mimar Kemalettin'in imzasını taşıyan, ancak onun ölümünden sonra tamamlanan bu görkemli bina, bugün de ayakta... Prof. Turan'ın verdiği bilgiler, bu okulun ve okuldaki öğretim sisteminin tarihine önemli bir ışık tutmaktadır. Havuz, bildiğim kadarıyla bugün boştur. O güzelim bahçeden, derme çatma binalar yüzünden eser kalmamıştır ne yazık ki!

1940'lı yılların Ankarası kültürel yönden büyük bir canlılık içindedir. Bir yandan Halkevi'nin etkinlikleri, öte yandan Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel'in eğitimde, kültürde açtığı yeni çığır, Türkiye'yi gerçek anlamda bir Rönesans'ın eşiğine getirmiştir. Konserler, opera ve bale gösterileri, tiyatrolar başkentin havasına yepyeni bir canlılık getirmiştir. Milli Mücadele sırasında kasabadan farksız olan Ankara, giderek bir kültür merkezi olarak sivrilmektedir.

Bu yeni süreçte Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde başlayan akademik süreç Turan'ın geleceğini belirlemiştir. Bir yandan genç asistanlar, diğer yandan yurtdışından dönüp burada göreve başlayanlar ve özellikle Almanya'dan gelen bilim adamları yalnız Ankara'nın değil, Türkiye'nin de bilimsel yaşamına yepyeni ufuklar açtılar.

Prof. Turan'ın gerek fakülte binası gerekse burada görev yapan hocaları ve arkadaşları hakkında verdiği bilgilerin büyük bir değer taşıdığına şüphe yoktur: Şinasi Altundağ, Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde (s.100) öğrenimini tamamlamıştır. Dersin dışında seminer ve ödevler yaptırıyordu. Tarihin aynı zamanda sözlü bir anlatım olduğunu vurguluyordu. Halil Demircioğlu, arkeolojiye dayalı bilinmez dönemle bilinen dönemleri canlı olarak, hatta o günleri yaşayan aktör gibi öğrencisine aktarabilen bir öğretim üyesiydi. Enver Ziya Karal önemli bir tarihçidir. Ama daha sonra hocalığını bırakmamakla birlikte politikayla uğraşmaktan da geri kalmamıştı. Fuat Köprülü, Türk tarihçiliğinde, modern tarih araştırmalarında "metod" denilen olguyu getiren bir öncüdür. Köprülü'nün en çok eleştirilen yanı, başkalarının çalışmalarından yararlanmış olmasıdır. Oysa, bugün bu fazlasıyla yapılmakta, pek çok akademisyen, yanlarında çalıştırdığı gençlerin yaptıklarını kendi çalışmalarımış gibi ortaya koymakta ve ortalıkta büyük tarihçi havasıyla dolaşmaktadırlar.

Mustafa Akdağ, Halil İnalçık, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu... Hep Köprülü'nün öğrencileridir. Yöntemi ondan almaya çalışmışlardı. İnalçık, çok önemli bilimsel düzeyi yüksek yayınlar yapmıştır. Ömer Lütfi Barkan, kendi adına bir ekol oluşturmuştur. Çalışmaları Fransız Annales Okulu paralelinde Türkiye'de sosyal ve ekonomik tarihin anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Sözün kısası Türk tarihçiliğinin dünü, bugünü bir bütünlük içinde değerlendiriliyor. Prof. Turan bu değerlendirmeyi yaparken

herkesin hakkını veren bir tutum içinde bulunuyor. Özellikle yabancı tarihçilerin de katkısı üzerinde duruyor: Fransız Babinger, “ Bizim tarihimiz ve tarihçilerimizi yeni kaynaklarımızla tanıştırmıştır... Babinger’in önemi büyük. Babinger bir de Fatih dönemini yazdı... Bu çalışmasını bazı hocalarımız eleştirdi diye otuz sene Türkçeye çevrilmedi... Ne olursa olsun çevrilmesi gerekirdi...” Ya Paul Wittek? “tarih biliminin Türkiye’de gelişimine büyük katkı sağlamıştır.” Hammer’in 1774’e kadarki dönem için yazdığı Osmanlı tarihi hala klasik...

Prof. Turan, daha da gerilere giderek Osmanlı tarihçiliğinin dünü konusunda aydınlatıcı bilgilere yer vermektedir. En çarpıcı gözlemi bizce şudur:

“İbrahim Müteferrika çıkıp da matbaayı kurduktan sonra, Naima’nın tarihinde olduğu gibi, Osmanlı tarihçilerinin eserleri basılmasaydı, bugün pek çok kaynaktan haberimiz olmayacaktı”... Cevdet Paşa, Fransız kaynaklarına inebilen bir tarihçi. Paşa, “başka coğrafyaların bir takım yeni icatların ve keşiflerin önemine dikkat çekti; belgeleri değerlendirmeye çalıştı”. Ama bu anlayışın nasıl oluştuğunu daha iyi kavramak için gelişmelerin iyi irdelenmesi gerekiyor. Prof. Turan’ın, adı geçen yerli ve yabancı tarihçiler üzerinde özgün araştırmalar ortaya koyması, değerlendirilmelerini daha sağlıklı yapmasına önemli bir katkıda sağlamaktadır. Peçevi İbrahim, Hoca Sadedin, Kemal Paşazade ve Cevdet Paşa gibi tarihçiler üzerinde önemli araştırmalara da imza attığını unutmamak gerekir.

İtalyan arşivlerinin beylikler ve erken Osmanlı için ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan ve bu belgelere dayalı eserler veren de Prof. Turan olmuştur. Kültür sorunlarına duyduğu ilgi, bu konuda yeni ve özel kavramlar geliştirmesine yol açtı.

Prof. Turan, Dil Tarih olaylarının yakın tanığıdır. Ancak o, bu olayların kendi tanıklığından önceye, Nihal Atsız – Sabahattin Ali davasına kadar geri gittiğini (1944) belirtmektedir. 1974’de Kıbrıs için yapılan bir mitingin, amacından saptırılarak nasıl Dil Tarih’in basılmasına kadar gittiğine de tanık olmuştur. Olaylar, ondan sonra tamamen denetimden çıkmış, rektörün odasına giren kalabalık onu, bir takım taahhütlerde bulunmaya zorlamıştır. Bundan sonra olaylar çığırından çıkmış, kimi hocaların başını istemeye kadar uzanmıştır. Dil Tarih’te barınamayan ve yurtdışına gitmek zorunda kalan Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes, Pertev Nail Boratav gittikleri yerlerde gerçek bir bilim adamı olduklarını kanıtlamışlardır. Ancak bu bir yaradır. Üniversitelerimiz ikinci darbeyi de 27 Mayıs’tan sonra aldılar. 147’ler olayı, yalnız Dil Tarih’le sınırlı kalmadı. Pek çok fakülteye yayıldı. 147 öğretim elemanı asıl görevlerinden alındıktan sonra –çünkü kendilerine ufak tefek memurluklar verilmişti- Milli Birlik Komitesine ulaşan kimi gruplar,

“Bunları biz istemiyoruz” şeklinde kampanya başlattılar. Bu insanlar, ancak iki buçuk yıl sonra görevlerine dönebildiler.

Türkiye'nin zaman zaman yaşadığı bunalımlı dönemler içinde Prof. Turan'ın da başı derde girmemiş değildi. Dekanlık görevi bittikten sonra Mustafa Akdağ, Özdemir Nutku ve Musa Çadırcı ile birlikte sıkıyönetim mahkemesine verilmiştir. Olay, Akdağ'ı çok üzmüş, bu üzüntü onun hayatına mal olmuştur. Bütün bu trajediler, derin mi derin bir hastalığımızdan kaynaklanıyor; ne yazık ki yüz yüze baktığınız, aynı mekânı paylaştığınız insanlar akıl almaz yöntemlerle sizi arkadan vurmaya çalışıyorlar. Öğrencileri kullanma, sahte mektuplar, imzasız ihbarlar gibi ahlakdışı yöntemler pek çok insanımızın canını yakmış, işinden gücünden etmiştir. Bir başka yol da “zararlı akımlar” la insanları suçlamaktır. Bütün bu çirkin oyunlar, ülkemizde her zaman oynanmış ve oynanmaya devam etmektedir. Prof. Turan daha sonra, 12 Eylül'ü izleyen yıllarda, 1984 yılında bir kez daha yargı önüne çıkacak, bu dava da beraatla sonuçlanacaktır.

Doğu dilleri dışında, profesörlük için ikinci bir batı dilinden sınava girmek yasa gereği idi. Bunun için, Türkiye'de başladığı İtalyanca öğrenimini İtalya'ya giderek sürdüren Şerafettin Turan, ülke arşivlerinin beylikler ve erken Osmanlı dönemi için ne kadar önemli olduğunu kavradı. Ne yazık ki ancak birinci cildi yayımlanabilen Türkiye – İtalya ilişkileri, Rodos, Malta vb. üzerine yığınla makale, bu arşivlerden derlenen malzemeye dayanılarak ortaya çıkarıldı. İtalya yolculuğu başta Alessio Bombaci olmak üzere İtalyan Türkologlarıyla sağlam bir iletişim kurmasına katkıda bulundu. CIEPO gibi bilimsel kuruluşun oluşmasında da etkili bir rol oynadı.

Prof. Turan, “kültür” konularına yakın ilgi duyan ve bu alanda özel kuramlar geliştiren tarihçilerimizin başında gelmektedir. Türk Kültür Tarihi (1987) başlıklı bir kitap yazması da bu ilginin uzantısıdır. Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı koltuğuna oturması da yine bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Bu görevde Bülent Ecevit'in Başbakanlığı sırasında Kültür Bakanı olan “gerçekten çok iyi, anlayışlı, özgürlükçü, sanatın ve bilimin her alanıyla ilgili” Ahmet Taner Kışlalı'nın bakanlığı döneminde, 20 ay kadar sürdü. Bu dönemde bakanlığın unutulmaması gereken bazı atılımları ve girişimleri oldu. Temel tartışma, “milli kültürün ne olduğu, içinde nelerin bulunduğu, bunun korunması, işlenmesi, geliştirilmesi için neler yapılması gerektiği, bunun belli programa bağlanması” vb. etrafında yoğunlaşıyordu. Kültür Yüksek Danışma Kurulu ve değişik alanda danışma kurulları oluşturuldu. Aylarca süren toplantılardan sonra Kültür Politikası diye bir metin kaleme alındı. Gerekli ayrıntılar saptandı. Fakat iktidar değişikliği bu programın tam olarak uygulanmasına engel oldu. Ama yine de olumlu işler yapıldı: Sinema Enstitüsü'nün kurulması, yayınların halka ulaşmasının sağlanması, eski eserler ve tarihi mirasın korunması çabaları, yayınlar vb. bu arada sayılabilir.

Türk Dil Kurumu'nun uzun yıllar başkanlığını yapmış biri olarak Prof. Turan, dilin kirlenmesine karşı son derece duyarlı... Gereksiz yere bir takım Türkçe yerlerin başına "The" article'nin getirilmesine karşı çıkıyor haklı olarak. Dil devriminin amacının, Türkçeyi ulusal kültürümüzün etkin bir aracı haline getirmek olduğu üzerinde durarak son çözümlemede "dedelerle torunlar anlaşamıyor" görüşlerine de katılmıyor. Uzun yıllar üyesi bulunduğu Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşundaki amacını "Türklerin eskiden beri uygar bir kavim olduğunu kanıtlamak" biçiminde tanımlıyor. Ancak, Atatürk'ün hiçbir zaman "Hititlerin Türklüğünü ispat edin" diye bir buyruk vermediğine dikkati çeken sayın profesör, şu noktayı da vurgulamadan geçemiyor: "O dönemdeki ortam gereği, bir kısmı birkaç günde yazıldığı ifade edilen eserlerle, Hint – Avrupalılarla ortak köken birliğini veya Mısırlıların Türk olduğunu, Sümerlerin Türk olduğunu ortaya attılar. Ama bunlar Atatürk'ün zaten sağlığında kısmen ortadan kalktı. Bugün bu görüşün içerisinde değiliz".

Türk Tarih Kurumu'nun 12 Eylül'den sonra içine düştüğü açmaz, Atatürk'ün vasiyetine aykırı olarak, bir devlet başkanlığına bağlanmış olmasıdır. Dahası Prof. Turan'a göre, ".. Türk Tarih Kurumu, Atatürk'ün hedeflediği yoldan çıkarılmış ve Türk – İslam sentezi gibi bir düşünceye yakın insanların içinde etkili olduğu bir kurum haline getirilmiştir."

Prof. Turan, dil kirlenmesine karşı olduğu gibi, 12 Eylül'le başlayan ve günümüzde de sürdürülen Atatürkçülüğün yozlaştırılmasına da karşıdır. Kenan Evren "Atatürkçülüğü; onun büstlerini dikerek, onun gibi golf pantolon giymek, Atatürk leblebiyle rakı içerdi, ben de içeyim, Atatürk köpek beslerdi, ben de besleyeyim şeklinde algılanmıştır." Oysa Türk Devrimi, Atatürk'ün yolundan giderek, yapamadıklarını yapmaya çalışarak gerçek anlamını bulur. Ne yazık ki günümüzde Atatürk'e karşı çıkmak, Cumhuriyet'in değerlerini yadsımak moda olmuş, aydın sayılan çevreler de böyle bir tutum içine girmiştir. "Mustafa Kemal'in yaşayışına, düşüncelerine karşı çıkmak bir nevi kahramanlık sayılır olmuştur. Para getiren, puan getiren bir iş olmuştur Mustafa Kemal'i sevmek ya da sevmemek ayrı bir konudur. Ama onun, o günkü koşullar içinde yaptığını da yadsıyamayız. Mal varlığını, tamamen kardeşine bırakmamak için 1933'te özel bir yasa çıkartarak vasiyetini dilediği yere yapma hakkını kazanması, böylece bütün parasını, bütün taşınır, taşınmaz her şeyini devletine, milletine bırakması insan olarak Atatürk'ün büyüklüğünü gösterir.

Gerçekten 12 Eylül, Atatürkçülüğü yozlaştırmak için yapabildiği her şeyi yaptı. Her öğretim üyesinin mutlaka bu konuda bir ders hazırlaması, devrim tarihi derslerinin baktırırcasına dört yıla yayılması Türkçü, İslamcı, şeriatçı hocaların hemen bu bölümlerin başına getirilmesi, okutmanların buna göre seçimi, 12 Eylül'ün Atatürkçülüğe en büyük kötülüğüdür. Ve bir de Atatürk adının harcıâlem olarak her yer, her kongre ve binada

kullanılması... düzenlenen bir takım kongrelerde onun manevi başkan olarak gösterilmesi, çirkin mi çirkin heykellerinin her yere dikilmesi acaba nasıl açıklanabilir?... İşte dönemin de Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü de derinlemesine bilen Prof. Şerafettin Turan bütün bunları açık yüreklilikle dile getiriyor ve bizi uyarıyor...

Söyleşi, Atatürk – İnönü ilişkileri, Ermeni sorunu vb. konularla devam ediyor. Kendisi, bu sorunu 1970'lerde gündeme getirip ders olarak okuttuğu zaman bundan vazgeçmesi konusunda uyarı dahi almıştır. Açıkçası sorunun ortaya konup çözümünde geç kalınmış, bu da uluslararası ilişkilerde Türkiye'yi zora sokacak gelişmelere ortam hazırlamıştır. Öyle ki her yıl 24 Nisan geldiğinde ABD başkanının “soykırım” sözünü kullanmaması bizi rahatlatır. Fakat konuşma metnine bakarsanız ne kadar ağır bir suçlamayla karşı karşıya kaldığımız kolayca anlaşılır. Şimdi de gözler yeni başkan Obama'da... “soykırım” diyecek mi demeyecek mi? Göreceğiz... Orhan Pamuk'un sergilediği tutum, birçok çevrelerde itibar görmesine neden olmadı mı? “1915'te 1916'da Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar son derece kötüydü. Savaş, yokluk, açlık, salgın hastalıklar içinde Türk – Ermeni tedhiş hareketleri ve sonuçta ortaya çıkan acı görüntüler”... Sorunun özeti budur.

Prof. Turan, 1992'de yasa gereği emekliye ayrılmıştır. Ama bu emeklilik, akademik yaşamı kadar verimli ve üretken geçmektedir. Daha önce ortaya koyduğu akademik yayınları katlanarak devam etmektedir. Türk Devrim Tarihi, Atatürk, İnönü vb. üzerine yazdığı ciltler dolusu kitaplar onun emeklilik döneminin ürünüdür. Ama bu çalışmalar, kırk yıllık bir birikimin verimidir. Beş kitaptan oluşan Türk Devrim Tarihi'nin son cildi, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye”, 12 Eylül 1980 tarihine kadar gelmektedir. Alışılmış devrim tarihi kitaplarının hiçbiri, konuları bu yıla kadar getirmez. Bu bakımdan söz konusu eser yepyeni bir bakış açısıyla ele alınmış, Türk devrimi bir bütün olarak günümüze kadar işlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk üzerine yaptığı çalışma, onun özel yaşamına, kişilik özelliklerine ağırlık veren özgün bir araştırmadır. Atatürk'ün kişiliğini aydınlatmak için daha çok anılarından, not defterlerinden ve mektuplarından yola çıkılmıştır. İsmet İnönü üzerine yapılan kapsamlı araştırmayı da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bütün bunlara kongre, konferans, açık oturum vb. bir dizi etkinlikleri de eklemek gerekir.

“Değişik ay tutulmalarına, güneş tutulmalarına karşın hayatımın aydınlık içinde geçtiğine inanıyorum” sözü onun yaşam felsefesini, “tarih yaşanmış hayattır” cümlesi ise tarih görüşünü özetlemektedir.